

نقض غرض در پیشینه‌نویسی!

■ دکتر ابراهیم افشار^۱

استادیار دانشگاه اصفهان

یک کار ضروری در فرایند تهیه پروپوزال و در مرحله گزارش نتایج تحقیق در قالب پایان‌نامه یا مقاله در مجلات تخصصی، مرور پیشینه است. فرم‌های جاری پروپوزال در دانشگاه‌ها و طرح‌های تحقیق دارای بخشی با عنوان «پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق» است. در این بخش از محقق خواسته می‌شود مطالعات و تحقیقاتی را که درباره موضوع صورت گرفته است، همراه با نتایج حاصل از آن را ذکر کند. در نتیجه این الزام، امروزه در پروپوزال‌ها و مقاله‌های گزارش‌کننده پایان‌نامه‌ها فهرستی از آثار کم‌وبیش مرتبط را می‌توان یافت که به ترتیب زمانی، پژوهش‌های صورت گرفته در داخل و خارج را معمولاً همراه با توصیفی کوتاه از موضوع، روش، یافته‌ها و گاه توصیه‌ها ارائه می‌کند. اما آیا اینگونه فهرست‌ها فایده‌ای دارند؟ برای پاسخ‌دادن به این سؤال ناچاریم به عقب برگردیم و از خود پرسیم فلسفه وجود مرور پیشینه پژوهش چیست و چرا ما به آن نیاز داریم؟

برای پاسخ به سؤال بالا تأمل بر ماهیت پژوهش مفید است. از میان تمام خصوصیت‌هایی که برای پژوهش می‌توان برشمرد، دست‌کم دو خصوصیت وجود دارد که به‌طور مستقیم به مرور پیشینه مربوط می‌شود. نخستین خصوصیت کشف^۲ و دیگری جست‌وجوی منظم^۳ برای کشف است. کشف لازم می‌آورد که پژوهش‌ناشناخته‌ای را شناخته و نادانسته‌ای را دانسته کند. حال اگر چیزی را پژوهش‌های دیگری شناخته و دانسته کرده باشند، پژوهش درباره آن بی‌معنا و در بهترین حالت بی‌ارزش است. اما احراز تازگی بر عهده مدعی (پژوهشگر) است. از این‌روست که مرور پژوهش‌های مرتبط پیشین توسط وی ضرورت می‌یابد تا جامعه متخصص و حرفه‌ای به کار او ارزش دهند و انجام آن توجیه یابد.

ضرورت تازگی داشتن پژوهش نیز از آنجا ناشی می‌شود که پژوهش‌ها معمولاً زمان‌بر و پرهزینه‌اند. از این‌رو تکراری انجام شدنشان نمی‌تواند مهم نباشد. از آنجا که نادانسته‌های شایسته دانستن بسیار است و با فراتر از رفتن قلمرو دانش بر شمار آنها نیز افزوده می‌شود، انجام دادن پژوهشی به تکرار، گذشته از عبث بودن، اقتصادی نیز نیست. ضرورت دیگر از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که اجرای پژوهش برای پژوهشگر امتیاز می‌آورد. پژوهشگر، اگر در چارچوب سازمان عمل کند، بابت اجرای پژوهش امتیازهای مالی دریافت می‌کند. چه بسا شأن والاتر و شهرت اجتماعی کسب کند. اگر دانشجو باشد، درجه تحصیلی دریافت می‌کند و از مزایای مادی و معنوی آن بهره‌مند می‌شود؛ اگر عضو هیئت علمی دانشگاه باشد به ارتقای کمک می‌شود و مانند اینها.

پژوهشگران در دنیای مدرن عضو جوامع حرفه‌ای خود هستند.

پژوهشگر با دسته‌بندی، مقایسه و تحلیل پژوهش‌های پیشین از سویی قدرت ذهن خود را نشان می‌دهد و از سوی دیگر برای جامعه حرفه‌ای خود جمع‌بندی ارزشمندی از میراث پژوهشی حوزه مورد نظر را ارائه می‌دهد

این جوامع دارای مصالحی هستند، عضویت در آنها مستلزم نوعی آیین‌گذاری است که موفقیت در اجرای یک پروژه پژوهشی بخش عمده و بلکه هم شرط گذار به درون حلقه خودی اهل آن حرفه است. از سرگذراندن تحصیلات تکمیلی و دریافت مدرک مربوط در بسیاری از این جوامع شرط کافی برای عضویت است.

بنابراین بسیار اهمیت دارد که هر پروژه پژوهشی دارای عنصری از تازگی باشد. طبعاً هرچه عنصر تازگی در یک پژوهش بیشتر باشد و توسط جامعه حرفه‌ای مربوط با اهمیت‌تر تلقی شود، بر اصالت^۴ پژوهش افزوده می‌شود و به تبع آن بر قدر و ارزش پژوهشگرش می‌افزاید. همین‌جاست که مرور پیشینه پژوهش اهمیت می‌یابد؛ با مرور پژوهش‌های پیشین، پژوهشگر نشان می‌دهد که کارش به‌راستی قصد دارد چیز نادانسته‌ای را دانسته کند. این کار را او با نشان دادن اینکه پیش از او پژوهشی کاملاً مشابه پژوهش او انجام نشده است، انجام می‌دهد.

فایده دیگری که مرور پیشینه دارد، آن است که نشان می‌دهد پژوهشگر بر میراث فکری و پژوهشی موضوع پژوهشش آگاه و پشتوانه‌اش قوی است و می‌داند که کارش در کجای حیطه^۵ موضوعی‌اش قرار می‌گیرد.

ارزش دیگر مرور پژوهش در آن است که پژوهشگر با دسته‌بندی، مقایسه و تحلیل پژوهش‌های پیشین از سویی قدرت ذهن خود را نشان می‌دهد و از سوی دیگر برای جامعه حرفه‌ای خود جمع‌بندی

**بسیار اهمیت دارد که هر پروژه پژوهشی دارای
عنصری از تازگی باشد. طبعاً هر چه عناصر
تازگی در یک پژوهش بیشتر باشد و توسط
جامعه حرفه‌ای مربوط با اهمیت‌تر تلقی شود،
بر اصالت پژوهش افزوده می‌شود**

راهنماهایی که برای دانشجویان تهیه می‌شود، دارای رهنمودهایی‌اند که به دانشجو می‌شناساند که به چه شیوه‌هایی می‌توان پیشینه را برای منظرهای مختلف تنظیم کرد، آنها را تحلیل و نقد کرد و از آنها برای غنابخشیدن به کار خود استفاده کرد. در رشته کتابداری یک تک‌نگاشت مستقل برای این منظور وجود دارد^۱ ولی به نظر می‌رسد چندان به آن التفات نمی‌شود و در همچنان به پاشنه سابق می‌چرخد!

پی‌نوشت‌ها:

1. e_afshar@hotmail.com
2. exploration
3. systematic inquiry
4. originality
5. Domain
6. Inquiry
7. Methodology
8. Methods
9. Techniques

۱۰. فتاحی، رحمت‌الله؛ پربخ، مه‌ری (۱۳۸۴). راهنمای نگارش مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی: برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی، اعضای هیئت علمی و استادان راهنما، تهران: نشر کتابدار، ۱۱۰ ص.

ارزشمندی از میراث پژوهشی حوزه موردنظر را ارائه می‌دهد و به ارتقای شناخت ایشان از آن حوزه خدمت می‌کند.

دیگر کاربرد مهم مرور پیشینه به نظم، این خصیصه دیگر این پژوهش علمی، بازمی‌گردد. نظم تجسس^۲ در پژوهش علمی است که آن را از تجسس‌های دیگر مشخص می‌کند. روش‌های علمی، در یک کلام، مجموعه تدابیری هستند که نظم تجسس را ضمانت می‌کنند. این نظم موجب می‌شود که آنچه در نهایت به صورت یافته‌های پژوهش به خوانندگان گزارش می‌شود، از منطق خاصی پیروی کند و هر کس آن را می‌خواند بداند که آن یافته‌ها چگونه به دست آمده‌اند. تبیین و توجیه کیفیت این نظم الزام دیگری است که مرور ادبیات پژوهش را لازم می‌سازد. در موارد نه‌چندان اندک، به‌ویژه در علوم انسانی و اجتماعی، بیش از یک روش‌شناسی^۳ برای اجرای پژوهش وجود دارد. در چارچوب هر روش‌شناسی‌ای نیز روش‌ها^۴ و فنون^۵ مختلفی وجود دارد. پژوهشگر موظف است در اینجا نیز خواننده را قانع کند که از راه درستی به تجسس در عالم واقع پرداخته است و تحلیل و تفسیرش از داده‌هایی که به چنگ آورده است، با موازین عقلی می‌خواند. در اینجا است که مرور تجربه‌های دیگر پژوهشگران و نقد آنها کارساز است و موجب اقناع خواننده می‌شود.

مرور پیشینه تحقیق، هر چند مفصل و جامع، بدون آنکه از آن استفاده‌ای شود، چه معنایی می‌تواند داشته باشد؟ نباشد چه می‌شود؟ اگر قرار است صرف‌نظر از «آنچه که دیگران انجام داده‌اند و روشی که به کار گرفته‌اند، من کار خود را بکنم، دیگر چه لزومی به آوردن پیشینه تحقیق است؟ در پایان بخش مرور پیشینه‌ای که پاره‌های آن از چکیده پایان‌نامه‌ها و مقالات استخراج و به ترتیب نامربوطی مثل زمان یا مکان به دنبال هم چسبانده شده است، می‌توان پرسید «خب که چه؟» آیا با وجود این پیشینه‌ای که ارائه شده، باز تحقیق موجود واجد تازگی است که بیزد آن را انجام داد؟ اگر پاسخ مثبت است، به چه دلیل؟ آیا روش‌شناسی‌ای که انتخاب شده بهترین روش‌شناسی است؟ به چه دلیل؟

آثار متعدد وجود دارد که به دانشجویان می‌آموزد که مرور پیشینه را چرا و چگونه باید نوشت تا به کار آید. اکثر کتاب‌های روش تحقیق و